

Mrs. Hulst, Son.

Britta Nilsson, f. 1852

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

2

Julslakt.

Sedan vid "Helnamäss" (den förste november) höstbrukningen av jorden slutförts tog man med kraft och kläm ita med tröskningen men jämsides med detta arbete, som borde vara avslutat senast dagen före julafton, hade man "hörabrytning, mäلتning, schin-, fäjä- å smalasläjt" med flera göromål, vari alla de till en bondes familj eller hushåll hörande arbetsföra, såväl manliga som kvinnliga medlemmar måste deltaga. De övriga till julförberedelserna hörande sysslorna fingo kvinnorna ensamma utföra. På ställe och medelstora gårdar, där gamla seder vidmakthöllos, slaktade man till varje jul en ko eller oxe, en eller två grisar samt några "småle" (får). Redan vid den tid, då boskapen ännu gick ute på "groabäkte" (den under höstmånaderna på gräsval-lar och slätterängar upspirande återväxten kallades "groe"), bör-

2897

3

jade man medels "rau pärå" (rå potatis) "fåjta" (göda) de till slakt avsedda betesdjuren, Svinen "fåjtades" med "pääsoft" (kokt potatis) och havregröpe, i vilket senare man någon gång "ispäntade" (blandade) litet mjöl av "ajnakoån" (korn som man låtit förmala med dess agnar kvarsittande vid detsamma.)

På 1830-talet, då på de flesta i denna bygd lig-
gande gårdarna den gamla hederliga med loft försedda ryggåsstugan ännu fanns kvar och utgjorde bostad för bonden och hans familj, försiggick julslakten ofta inne i stugan och vid "åjlstäjnt" (spiselbrasans sken). På denna ort hade vid ovanstående tid det sedermera vanliga bruket att före blodavtappningen med ett kraftigt slag med en yxhammare bedöva de livdömda djuren ännu ej blivit riktigt gängse. Den tidens slaktare hyste i stället den åsikten, att ju mera våldsam ett slaktkreaturs dödskamp var, desto bättre skedde blodavrinningen. Det med en eggvass kniv mitt i halsen stuckna djuret borde i det allra längsta behålla sin sans, så att det - uppjagat av den skräck det erfor, när det såg sig och kände sig förblöda - skulle genom förtvivlade muskelryckningar kunna grundligt "abojta se au skeeten" (blodet). Man trodde, att genom ett sådant förfarande slaktdjurets kött eller fläsk skulle bli betydligt värdefullare.

På 1850-talet, då all slakt vanligtvis försig-
gick ute under bar himmel eller - vid inträffat oväder - i en

2897

4

vagnbod eller ett annat uthus, hade en och annan slaktare förskaffat sig en slaktyxa med vars hammare han med ett slag i slaktdjurets panna bedövade sitt offer, Dock var det endast nötkreatur, som man på detta sätt bedövade. Ännu för blott tjugofem år sedan tillämpade man i denna socken vid såväl svin- som fårslakt den gamla, här nyss omnämnda, barbariska metoden.

Slaktdjurens "skeete" (blod) tillvaratogs till sista droppen. Allt som man kunde "nyta" (ha nytta av), ansågs vara "åjn Guss gauva" och fick icke förfaras. Sedan det till döden dömda djuret blivit "kullsnäajt" och av slaktarens kniv fått sin bane i form av ett "hjääatsteck" (halspulsådern uppskuren ända in till hjärtat) fick dess "skeete" rinna i en för detta ändamål lagom stor koppakittel eller träbalja eller - om slaktdjuret var en mindre gris eller ett får i en laggad, koniskt formad träspann eller i en "tvae" (ett svarvat fat av boketrä) i vilket kärl man på förhand öst en i förhållande till djurets blodmängd passande kvantitet sammalet rågmjöl samt litet finstött kryddpeppar och kanel, ett par matskedar sirap och en halv eller hel "göpen" (handfull) salt. Medan slaktdjurets "skeete" forsade ut ur dess hals och ned i kärlet, skulle en kvinna röra med ett "grätaträ" (en två- eller trehornig trägren) i detsamma, så att blodet och mjölet blevo intimt förenade med varandra. Blod, som man tagit från två olika slags djur, fick man ej blanda tillsammans, ty "dä samde inte pau!"

2897

5

Hade ett barn "lungslag" (en större eller mindre del av dess ansikte eller hals hade en blodröd färg) och dess föräldrar önskade, att det skulle få bli kvitt detta misspydande utseende, skulle barnet, då en gammal ko slaktades, lyftas upp och sättas gränsle över kons bakända och med sin bara stjärt hårt tryckt mot kons svansfäste hållas kvar i denna ställning, medan djuret - stucket i halsen - förblödde. Man trodde, att samtidigt som kons ådror och blodkällor tömdes, skulle även de i barnets ansikte varande onödiga blodanhopningarna försvinna.

Sedan slaktdjuren blivit "bloslana" (deras blodavtappning fullbordad) skulle de flås eller - när det gällde grisar - skållas och rakas. Så snart denna förrättning blivit verkställd, upphängdes djurkropparna, varefter de på övligt sätt uppskuros och deras inälvor uttogos. Sedan detta var gjort, var slaktaren färdig med sitt arbete och fick nu jämte sina medhjälpare slå sig ned vid det inne i storstugan stående, välförsedda matbordet, där bland annat annat gott även stekt, färskt kött och fläsk eggade aptiten. I många gårdar var det nämligen den seden, att slaktaren skulle smaka de slaktade djuren, innan han - efter välförrättat värv - avlägsnade sig.

De till gården hörande kvinnornas första uppgift blev att göra "räntåna råjna". Allra först skulle de "ringa upp" de olika tarmkexen. Den tunna nätliknande hinna, som höll

2897

6

"pipstjälken" (ändtarmen) samman med den övriga tarmmassan, lossades med en kniv, varvid man samtidigt tillvaratog alla de fettklumrar, som sutto fast vid tarmen, och vilka jämte den uppspända hinnan kallades "plocktalg" eller (då det gällde svinslakt) "plockistå". Så snart ett tarmkex på detta sätt blivit "oppringt" delades detsamma i flera delar och dess innehåll, som utgjordes av resterna av det foder, som djuret under det senaste dygnet ätit, ursköljdes, varefter de avskurna tarmlängderna skyndsamt vrängdes samt gnoddes i snö eller mjuk mossor, varigenom allt åderas, nu utåtvända innersida sittande ludder och körtlar avlägsnades. Sedan de flerfaldiga gånger blivit sköljda i kylslaget vatten, lades de i kallt vatten, där de fingo ligga i ett dygn.

Av de slaktade djurens i bröstet sittande organ, såsom hjärta, lunga m.m. tillreddes "hackmat" varav tillagades hackkorv eller "iståbang". Även levern, njurarna, "femtanleppan" (nötkreaturets blodmage) och "ringlen" (den stora körtelomkring vilken tarmkexet var fäst) togos till "hackmaten". Den vid "ringlen" festsittande "isbiten" måste emellertid alldeles nödvändigt avlägsnas, ty fick den komma med i hackkorven eller isterbanden, sprack vartenda korvskinn under kokningen. De vid hjärtat sittande "olydingsöänen" dugde ej heller till korvmat.

De av ett slaktat djurs grovtarm tagna och i ordningställda fjällstren kallades fordom för "krokfjällstå".

2897

7

Tunntarmens fjälster benämndes "rakfjällstå". Numera har i detta fall en fullständig omkastning inträtt, ty nu kallas de grövre fjälstren "rakfjälster" och de smalare "krokfjälster".

Hackmaten hackades sönder i "hackedaljor" (urholkade tråg av boketrä). Vid detta arbete, som vanligtvis utfördes av männen betjänade man sig av vanliga handyxor. Den till svin-slakten hörande hackematen hackades i en "dalja", fäslaktens hackmat i en annan och fårslaktens i en tredje. Sedan hackningen var färdig, blandade man i korvamaten antingen korngryn eller räekli samt litet finhackad lök, finstött kryddpeppar och salt. Så snart allt detta hade blivit grundligt sammanmältat, "fjällades" hackmaten medelst ett trattformigt "fjällhoån" i fjälstren till "hackekoåv" och "iståbang".

Hände det, att hackmaten ej räckte till att fylla alla fjälstren, tog man litet finhackad potatis, en obetydlig del korvamat samt litet peppar och salt, som man stoppade in i de överblivna fjälstren, varefter man blåste dem fulla med luft och sorgfälligt tillknöt deras båda ändar, Dylika "korvar" benämndes "kippå", "skräppå" eller "koåvalögnå".

Av "rakfjällstån" efter en större gris fick man från tolv till sexton stycken ungefär två alnar långa isterband. Av "krokfjällstån" blev det tolv "schaatkoåva" (blodkorvar) därav åtta mindre korvar samt "majen", "bottningen", "bottningens broå" och sist i raden "pipstjälkakoåven".

Skriv endast på denna sida!

2897

8

Av "rakfjällstån" efter en ko eller oxen blev det ett helt tjog hackkorvar och av "krokfjällstån" över ett dussin blodkorvar samt av "kungshättan" och "vänstån" en "schaatkoåv" vardera. Av djurets mage fick man minst åtta stora "vaumma-koåva".

Av fjälstren av ett får eller en get blev det tre hackkorvar och fem blodkorvar, därav tre av "vaummen", en av "kungshättan" och en av "vänstån".

"Schaatkoåvana" skulle koka i minst två timmars tid. För att utdryga "skeeten" så att man skulle kunna få så många korvar och paltar som möjligt, uppblandade man densamma med kokad väl sönderstött potatis och mjölk. När husmodern fått den första korven "fjällad" (fylld med blod) och stod i begrepp att släppa ned densamma i det sjudande vattnet i den på eldhärden stående stora kopparkitteln, i vilken korvarna skulle kokas, skulle hon med kraftig, högtidlig stämma fråga: "Ä haullen hemma?" Härpå skulle en annan i närgränsande rum svara med hög röst: "Jaa, han ä hemma." Då mor i huset fått denna sin viktiga fråga besvarad med "ja", hade hon gott horn om att korvarna skulle "haulla" och ej gå sönder under kokningen.

Sedan alla "schaatkoåvana" blivit "fjälladå" blandade man i den kvarvarande "skeeten" en del sammalet rågmjöl, varefter det hela grundligt sammanknådades, så att det fick en tämligen fast form. Av denna deg gjorde man nu en hel massa ovala,

2897

9

ungefär sex tum långa klumpar, som kallades paltar. Inuti varje palt lades en liten bit ister. Därefter stoppades palterna ned i kitteln, där de fingo koka tillsammans med korvarna.

Sönderstyckningen och saltningen av de slaktade djurkropparna, vilka saltades ned i kar av ekträ, var ett av husfädernas göromål. Fläksidorna delades i tre större stycken, nämligen "boen, mettåstöcket å lauåt" (bogen, mittstycket och låret=skinkan). Ett saltlager, vars storlek motsvarade en fullt och normalt utbildad tumnagel, ströddes såväl på saltkarets botten som mellan de olika fläskböstena. Längst nere på karets botten lade man ett "mettåstöcke" på vars yttersida man först ristat ett kors. Detta kors skulle hindra "dåmmeln" att fara i fläsket. Detta skulle ligga kvar i karet tills "dymmelveckan" (påskveckan) hade gått. Sedan skulle fläsket tagas upp ur den lake, som saltet bildat och upphängas för att torka, varefter man åt det "speke" (rått). Det gick emellertid ej för sig att äta fläsk "speke" "fånn göken galet åvå att".

För att det första fläsket skulle kunna "komma aut å ta te se saltet", skar man på innersidan av de större böstena djupa skåror, vilka fylldes med salt. Varje stycke, som lades i karet, placerades med "skåan" (svålen) nedåt. Emellan de större styckena stoppade man ned mindre sådana, såsom revbensspjäll, "ryggabita" (delar av de i bitar sönderhuggna grisryggarna) o.s.v. De tre av ryggens kotor, som sutto närmast huvudet, benämndes

Skriv endast på denna sida!

2897

10

"tjyvabenet".

"Istrånå" (grisens njurister) saltades och rullades i rullar, vilka lades i karet tillsammans med fläsket. Av det på tarmarna sittande "plockiståt" gjorde man "iståpaltar" vilka ävenledes fingo sin plats i fläskkaret. Sedan "iståbang" och "hackekoåva" legat saltade i fyra dygn, upphängdes de på "gälastangen" eller på en annan tätt inunder stugans innertak hängande trästång. Så snart de hunnit bli fullständigt genomtorra upplockades de in i ett skåp eller kista, där "gnooslå" (lämningar) från det föregående årets julslakt förvarades.

Såväl "fäjkötet" som "smalkötet" saltades precis på samma sätt som fläsket. I stället för att salta med torrt salt brukade man i en del gårdar koka saltlake, vilken - sedan den hunnit kallna - hölldes över det i "sajlkaan" nedstuvade fläsket och köttet. Rådde vid tillfället för slakten blitt och "njoskit" (dimmigt) väder, och på grund därav faran att köttvorna skulle surna syntes vara för handen, var nog denna sistnämnda saltningsmetod - ifall den utfördes rätt - den mest pålitliga.

2897

11

Ljusstöpning.

Av en del av den nöt- och fårtalg, som man vid julslakten erhöill, stöpte man ljus. För att man vid ljusstöpningen skulle kunna få det antal ljus, som något så när motsvarade årsbehovet, vägde man talgen, innan den smältes. Ljus, som blivit störta av sammanblandad "fäj-" och "smalatalg", brunno med klarare låga än sådana, som tillverkats av enbart nöttalg. Till ljusvekar använde man "blaunagaan" (blångarn). De till olika långa ljuslängder klippta vekarna skulle allra först gnidas med en "lennen, lase" (linnelapp), sedan snos i medsols riktning och slutligen bestrykas med talg, så att de blevo styva. Därefter trädde man genom de i vekarnas toppändar anbragta öglorna en smal pinne "ljuspenne". På varje pinne hängdes fyra vekar, vilka placerades på ett och ett halvt eller två tums avstånd från varandra.

Skriv endast på denna sida!

2897

12

Sedan den till ljus avsedda talgen blivit smält, skirad och silad, hällades den i en smörkärna, en så kallad stötkärna. Husmodern tog nu en "ljusapenne" med fyra vid densamma fästade vekar, vilka hon snabbt doppade ned i den varma talgen i kärnan, varefter hon skyndsamt hängde pinnen med ljusen, vilka nu voro i sitt vardande, mellan två på lagom avstånd från varandra ställda stolar. Sedan doppade hon ned fyra andra vekar och på detta sätt fortgick stöpningen, tills alla vekarna blivit neddoppade, varefter de första ljusen, som under tiden hunnit kallna, ånyo skulle doppas. Vid varje ny doppning blevo ljusen något grövre. För att talgen i kärnan ej skulle "stajna" (stelna) måste man upprepade gånger hälla varmt vatten i densamma. Lyckades man ha talgen lagom varm, gick stöpningen raskt undan, och snart hade man den första omgången ljus, "kronljusen", de egentliga julljusen färdiga.

Omedelbart därefter stöpte man en ny omgång ljus, vilka kallades "päckå". Dessa ljus voro avsedda för vardagligt bruk.

Av de i kärnan varande sista talgresterna, tillverkade man "dankar", lyktljusen.

2897

13

Sockenhantverkarnas arbete.

Veckorna strax före jul voro sockenhantverkarnas allra brådaste under hela året. Hade man i en gård en från stamp- eller press nyss hemkommen vadmals- eller verkenspacke, önskade man givetvis få kläder av den före den stora högtiden. Fanns i en gård en nyligen beredd ox- eller kohud, ville man gärna fortast möjligt ha stövlar och kängor av den, så att man fick något varmt och bastant att ha på fötterna, när man skulle färdas till kyrkan för att övervara julottan eller fara omkring i bygden på de under helgen sedvanliga kalasen och bjudningarna. Därför fingo såväl skräddare som skomakare arbeta hårt och långt ut på nätterna, ifall de skulle kunna medhinna allt på dem på deras gamla "syställan" väntande arbetet. Ofta var det så, att när en skräddare eller skomakare anlant till en gård, fick han därstädes utföra betyd-

2897

14

ligt mera arbete än vad som i början beräknats, varför hans ankomst till hans nästa "syställe" blev en eller två dagar fördröjd. Under dessa dagar gick det på denna sistnämnda gård varande husfolket i otålig väntan och läste långa, ej vidare gudeliga böner över den bedräglige hantverkaren, "den låjje juarepåsen (storljugaren), som allri kan lära se folkaforå å haula oå mä va han seå". Ett fordom allmänt gängse talesätt lydde: "Gå å avta å te få alla utom få skraddare å skomakare". När en gammal, humoristiskt anlagd, på grund av sin stora duglighet mycket anlita skraddare blev ombedd att komma till en gård för att sy kläder, brukade han svara: "Ja kommå om maundå ella tisdå, å kommå ja inte om maundå ella tisdå, kommå ja säkåt om ongsdå ella toåsdå, men kommå ja inte om ongsdå ella toåsdå, så behöve ni inte vänta me dåjn vekena."

De flesta skraddare och skomakaremästare hade en, ofta två i sitt yrke fullt utbildade gesäller, som de själva avlönade. Dessutom hade de alltid en "syheå" (lärling), som givetvis fick arbeta för bara maten. Under arbetet skulle "syheån" ha sin plats bredvid mästaren, så att han satt inom örfilshåll för denne. Det allra minsta fel eller misstag, som "syheån" råkade begå, bestraffades av mästaren med en rungande örfil, stundom med två eller - som en "syheå", som var van att få många "öåfila" om dagen uttryckte sig - åjn döving ve å åjna örat å åjn lusing ve å anra!"

2897
15

Under skräddarnas vandringar mellan gårdarna ålåg det "syheån" att bära "pääsjäanet" (pressjärnet).

Hade en skräddaremästare med följe anlänt till en gård för att arbeta, skulle han under uppehållet därstädes sy minst "åjna kläjning te voåta manfolk, som höåde gauån te". Fanns det drängar på gården, skulle han sy deras i deras lönevillkor utlovade "lönakläjningå". Dessutom skulle han förfärdiga "vaadåshättå" (vardagsmössor), "hängslå" (byxhängslan) och "pata" (undertröjor tillverkade av fårskinn, på vilka ullsidan var vänd inåt, kallades "pata") Därjämte ålåg det honom att sy "koftå" och "jackå" till husets kvinnliga medlemmar. Sina övriga kläder, såsom "sköåt" (kjolar) å "lystöcken" (livstycken), fingo kvinnorna själva sy, ty några sömmerskor funnos icke.

När vadmals- och verkenspackarna togos fram och mästaren "buåjade ta maul au manfolken å kleppa ut te dåjras kläjningå", hände det understundom att "moå i huset velle va nåavaranes å si ätte, att an (skräddaren) inte to te få möet, nå an kleppte".

En på 1850-talet inom Urshults socken allmänt bekant skräddare, "Pettå Sjoan pau Beakelunn", som var vida känd för sina originella yttranden, blev en gång, när han i en gård var sysselsatt med att "kleppa ut" till en kostym, "töckestot" (förnärmad) över husmoderns på stället - enligt hans mening - mycket ogrannlaga beteende att "va nåavaranes, måan han kleppte".

Skriv endast på denna sida!

2897

16

varför han förtörnad utbrast: "Va haa hong hää ve mett boå å göra?" "jo", svarade gumman helt saktmodigt, "Ja boa onra, om dä kan bli nåt åvå au at (tyget) te böte (lagningslappar)!" "Jasau", sa den allaredan blidkade skräddaren med ett brett grin. "Ja, vell moran ska ja gäana klenna ut böte fååst!"

Alla kläder, varje söm och vartenda nålstygn fick man sy för hand. När man sydde kläder av kläde eller av annat fint "knallaty" (tyg köpt av kringvandrande västgötaknallar) sydde man med "schaatå köpetrau", men all övrig sömnad sydde man med finspunnen, dyggbeltvinnad, svartfärgad lintråd. Även skomakarna använde hemspunnen lintråd, när de sydde stövlar och kängor. Men under det att skräddarens sytråd skulle vaxas för att bli riktigt stark, måste skomakarens tråd beckas för att den i det allra längsta skulle kunna stå emot väta och röta. Dylik beckad tråd kallades "bektrau". Ett av skomakarens "syheås" många åligganden var att i ena ändan av varje "bektrau" insticka och fastsätta svinborst. Tack vare denna svinborst kunde en skomakare sy med "bektrauen" utan att behöva begagna nål. I lädret till den under tillverkning varande stöveln eller kängan stack skomakaren den syl, vid vars udd han med sitt högra pekfinger höll en med vidfästad becktråd försedd svinborst. Just som sylens spets trängde igenom lädret, uppfångade skomakaren med sin vänstra tumme och pekfinger svinborstens nålvassa ända. Sylen drogs snabbt tillbaka, varefter "bektrauen" utan svårighet följde borsten ge-

7.
nom hålet.

De för sulornas fastpliggande under stövel- och kånghottnarna nödiga "träjplyggen" (träpliggen) "kretade" (skar) man av spingestickor, vilka under en längre tid legat på spisgällan, så att de blivit fullständigt genomtorra. "Träjplogens" tillverkning skulle "syheån" utföra.

Hade en skomakare kommit till en gård för att sy, skulle han till varje av den därstädes boende familjens manliga medlemmar tillverka ett par stövlar, till dess kvinnliga ett par kängor. Dessutom skulle han laga och böta gamla skor, laga selar o.s.v.

Sedan den korta vinterdagen var slut, och skymning inträtt, brukade skräddare och skomakare vila "skumme" några minuter. Därefter slog de sig ned vid sina bord och bänkar och började "abojta ve åjlstäjnt", varunder de på gården varande männen turvis fingo lysa dem medelst påtända björkvedsstickor. Att "jusa" en kinkig skräddare eller skomakare var emellertid icke något vidare angenämt göra.

2897

18

Julmältning och julbrygd.

I god tid före jul skulle man mälta malt. Till en mältning tog man vanligtvis fyra skäppor korn av det allra bästa "framstänket", som man vid kätningen erhållit. Först skulle det till malt avsedda kornet "tvättas". Denna "tvättning" utfördes på en inne i en basta stående "maltaula", en större, av bräder tillverkad flake, som var anbragt på ett par träbogar, av vilka den ena hade något längre ben än den andre, vilket gjorde, att "aulan" intog en lutande ställning. "Tvättningen" tillgick sålunda, att man med en "gryskåj" (grötslev) eller "vannskopa" slog vatten på det över hela flaken utbredda kornet. Sedan man med händerna sorgfälligt rivit om kornlagret, så att alltsammans blivit draggvätt, jämnfördelades detsamma, så att det ingestades låg tjockare än ett par tum. För att det överst liggande lagret

2897

19

ej skulle torka allt för hastigt brédde man säckskynken över "aulan". På bastans eldhärd gjorde man därefter upp en bastant brasa, vilket hade till följd, att den från densamma utgående värmen snart bragte kornet till groning. Visade det sig nödvändigt, skulle man under de tre efterföljande dagarna varje dag elda en ny brasa. Försiggick groningen fullt normalt, voro efter fyra dagars förlopp maltgroddarna utvuxna till önskad längd, och deras utveckling måste nu tvärt hejdas, eljest blev maltet värde- löst. Ytterst försiktigt, för att groddarna ej skulle falla av, förflyttades maltet från "aulan" till "malttörran" (malttorkan), tvänne vid varandra fästade, med en otalig mängd små hål försedda brädflakar, vilka voro placerade ovanpå valvet på "galten", en omkring tre alnar lång, av gråsten murad och välvd ugn, vilken nu skyndsamt eldades varm, varvid den genom "galtens" stenvalv gående värmen trängde genom de nyss omnämnda, i malttörrans botten befintliga små hålen upp till maltet. Medan torkningen pågick, måste en person vara tillstädes och övervaka, att maltet ej "schäjd- des" (sveddes), ty började det knäppa i kornen, var faran för att det dyrbara maltet skulle bli bränt. överhängande. Så snart maltgroddarna antagit en brun färg och "snorrat" (krympt), så att deras längd utgjorde blott en tredjedel av deras förutvarande, var maltets torkning fullbordad.

Kärnfullt malt "mälte ut se" med över en skäppa på mältning. Det vill säga, av fyra skäppor korn fick man minst

Skriv endast på denna sida!

2897

20

fem skäppor malt. Denna femte skäppa kallades "åvåmalt".

I en del byar funnos "mältegubbar" (yrkesmältare), som åtog sig mältning för ett pris av åtta eller tio skilling för varje skäppa färdigt malt. I stället för kontant betalning, tog en och annan mältare "åvåmaltet" såsom ersättning för sitt arbete.

När man strax före jul tömde en "malttörra", skulle man på densamma kvarlämna "träj göpna" (tre nävar) malt till gårdstomten. Det troddes, att denne tomten, på vilken gårdens väl berodde, hade sin bostad under bastans jordgolv.

Maltet förmaldes på en "Håjmkväan" (hemkvarn). Denna bestod av ett par i vanlig kvarnstensform huggna, ungefär fyra tum tjocka och tjugo tum i diameter varande stenar, av vilka "unnåliggan" (den underst liggande stenen) var fästad på ett förhållande till stenarnas storlek passande, en och en halv aln högt, av trä tillverkat "Kväanråjje" (kvarnunderrede). På övre sidan av "unnåliggan" och precis i mitten av densamma fanns en uprätstående, rund järndubb, runt vilken ett litet av järn, tillverkat "kväansegl" löpte. Ovanpå detta segel vilade den övre stenen, på vars uprätstående sida fanns ett trähandtag, varmed stenen drogs. För att kvarnen skulle gå lätt brukade man under kvärnseglet anbringa en bit av en gammal stövel- eller kängsula.

"Håjmkväan" hade sin plats antingen uppe på stuguviden eller i en vrå i vagn- eller vedboden. Fick man i en gård nattetid höra

Skriv endast på denna sida!

2897

21

"håjmkväan gau", var detta ett säkert "fååbå" till, att man på den kvarnen snart skulle mala malt till "vakenattsdrecka". Med andra ord, det betydde, att det snart skulle bli lik i gården.

Av en halv skäppa malt fick man två skäppor ordinärt juldriicka.

Sätten att tillreda maltdriicka var legio. Det mest vanliga var emellertid detta: Maltet slogs i en med vatten fylld kittel, vari det fick koka i två timmar. På botten i ett med höga fötter försett bryggkar lades två varv för detta ändamål i lagom längder tillskurna träpinnar, varav det ena varvet låg tvärs över det andra. Dessa två varv träpinnar kallades "rosten". Ovenpå "rosten" packades ett fång kornhalm. På detta halmlager lades därefter antingen en kappa småhackad råpotatis eller en motsvarande mängd väl sönderstött potatismos. Så snart vörten i kitteln kokat tillräckligt länge, öste man densamma i bryggkaret, vilket genast överhöljdes med ett par säckskynken och ett "skingatostäcken" (sängtäcke vars ovantyg förfärdigats av nöthår). I bryggkarets nedre kant fanns ett sprund, som kallades "tapp". Den i denna "tapp" sittande träpluggen benämndes "skeck". Sedan vörten varit i bryggkaret i ett par timmars tid, lassade och drog man ut den i "tappen" sittande "skecken", varefter ölet, som under detta stadium, kallades "lack" eller "lacken", forsade ut och hamnade i en under "tappen" ställd laggad tina, vari juldriickat sedan skulle förvaras. Så snart ölet hunnit kallna, slog man

22.
"göålse" (drickajäst) i detsamma, varefter man lade ett lock
på tinan. Sedan drickat hade blivit "gjoåt" (genomjäst), var
det färdigt att avsmakas.

För att troll eller elaka människor ej skulle
äga förmåga att förgöra det dyrbara juldrickat, brukade man med
ett träkol rita ett kors på yttersidan av drickatinans botten.

För att tillvarataga den lilla återstod av
kraft, som till äventyrs fanns kvar i den i bryggkaret befint-
liga mäsken, urlakades denna med kokhett vatten. Detta sista dricka
som hälldes i en särskild tina, kallades "ättelack".

2897

23

Julbaket.

Julbaket var synnerligen omfattande och tog tre eller fyra dagar, stundom en hel vecka i anspråk. På de allra flesta gårdar bakade man minst två ofta tre sorters julbröd. För att man skulle få "hääl" (tur) med julbrödet, skulle man baka en liten "glöakaka" till gårdstomten. Denna "glöakaka", till vilken användes grov brödddeg, skulle bakas på de glöd, som utgjorde resterna av den för gräddningen av "fååsta sätåts julabrö" eldade bakugnsbrasan.

Julbröd bakades i sådan mängd, att det räckte till råsk eller "Valvaremässe", den första maj. Till att börja med bakade man en massa grovbröd. Till detta bröd tog man hälften rågmjöl och hälften kornmjöl. En annan sorts bröd, som bakades av grovsäl-
lat mjöl, kallades "tajlsäivat". Dessutom bakade man "limpebrö", som tillverkades av säivat mjöl, opökadt "spa" (vatten), sirap

Skriv endast på denna sida!

2897

24

samt kryddor såsom kummin och "femkumning" (fenkol). Det förnämsta "julabröt" var emellertid det "floåsajnade sejtebröt".

Såsom jäsämne till det grova brödet använde man vanlig surdeg, men till de fina brödsorterna hade man drickajäst. Allt "julabrö" skulle märkas med stål, en "hosespetta" (strumpsticka), en syl eller någonting annant liknande.

Julbrödet packades ned i kistor, örkar och kar. Under dagarna julafton, tredjedag jul fick man ej ha kistor, skåp eller örkar låsta. Julkakor, som packades ned i den till utsäde avsedda spannmålen, skyddade denna mot förgörning.

Av "floåsajvat" mjöl bakades "julalåjva" och "julkakå", som bortskänktes till alla dem, som under det sistförflutna året utfört arbete på gården. Medan en manlig arbetare fick en "låjv" (lev=avlång kaka) blev en kvinnlig förärad en rund kaka. "kringboånes fattia", som kommo och tiggde julkakor, fingo vanligtvis nöja sig med grova eller "tajlsajvade" sådana. Förutom bröd fingo de litet fläsk, kött eller korv.

Av "sketemjöl" (skalatkornmjöl) och "våjtemjöl" (vetemjöl) bakdes småbröd såsom "ått-, två- och träjhålakringlå" samt "hera". När man var i färd med att baka "hera", tog man en degklimp och kavlade ut densamma, så att den blev ungefär sex tum lång och ett tum i genomskärning. Sedan böjdes den på mitten varefter dess två halvor lades i kors över varandra. På detta sätt formade man en "heå".

Skriv endast på denna sida!

55

Förutom de här uppräknade sorterna bakade man
"julakusa", "julagubba", julanöttå" (runda kakor av en nöts stor-
lek), pepparkakor m.m.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

25

2897

26

Jultvätt och julstädning.

Till julförberedelserna hörde även en grundlig storrengöring. Den till julbyken nödiga tvättluten tillverkade man själv. En del väl avbränd björkvedsaska slogs i en på eldhärden stående kopparkittel, som därefter fylldes med vatten. Sedan kittels innehåll under ständig omrörning kokat i minst tre timmars tid, och urkoket av askan blivit så rass starkt, att en enda droppe av detsamma förmådde bränna hål på tungan, hällde man av luten, som genast var färdig att användas. Sedan alla "loåtplajg", såsom "sääka", "skjoåttå, laken, spaalaken, boåduka å hangkläjn", legat i blöt i två dygn, plockade man alla dessa "plajg" ned i ett stort tätt intill köksspisen stående, på en omkring en halv aln hög pall anbragt bykkr, varefter bykningen begynte. För att man den korta decemberdagen skulle kunna hinna med klappningen och skölj-

2897

27

av alla tvättkläderna och ej bli "nattanes ute", var det alldeles nödvändigt, att detta arbete påbörjades redan i "dävningen" (dägningen), varför bykningen måste försiggå redan under natten till tvättdagen. I annat fall kunde det råka att bli, som tvättgumman sa: "Dåjn som inte nypå dan om näsan (tar väl vara på arbetsdagens första timmar) fau slecken i - äjnen!"

Bykningen av tvättkläderna utfördes sålunda:

Med en rund, av koppar tillverkad, med ett omkring två alnar långt träskäft försedd bykskopa tog man i en på spisen stående kittel eller större gryta kokande vatten, vilket man öste på de i "bykar" liggande "tvättlasana". I bykkarets nedre kant fanns ett ungefär två tum i genomskärning stort hål, varigenom vattnet i karet rann ut och sedan ned i en under bykan stående balja, varifrån det genast östes tillbaka ned i kitteln eller bykkaret. Medan bykningen pågick, skulle man upprepade gånger byta om vatten. Först när det från bykan uttrinnande vattnet var fullständigt klart, voro tvättkläderna rena.

I stället för att koka askalut brukade en och annan gumma ösa aska i en mindre säck, vilken - sedan dess öppning blivit omsorgsfullt tillknuten - placerades på bykans botten, där den fick ligga under hela den tid, bykningen pågick.

Tvättklädernas klappning försiggick vid en brunn, källa, sjö eller vattendrag. "Bösteln" eller "böstlen" (klappträet) var tillverkat av "ispänt, masarunt beake"

Skriv endast på denna sida!

2897

28

(masurbjörk). "Klappetalvan" (klapptavlan) var av ek- eller granträ. I stället för orden "byka" och "tvätta" begagnade en del gummor ordet "kurra". Under såväl bykningen som klappningen skulle de som deltog i detta arbete, ha "mellmaul" (mellanmål) vilket vanligtvis bestod av uppkokt mjölk och "ståjnkakå" (stenkakor) eller "gorrau" (gorån). Längre fram i tiden, då kaffet kom i bruk, utbyttes mjölken mot denna nyandryck. Att på detta sätt traktera personer, som på grund av det svåra arbete, de för tillfället utförde, ärligt gjort skäl för ett "mellmaul", kallades "velka". "Ja fau väjl velka ere lite", brukade husmodern säga, när hon bjöd sina tvätterskor på "mellmaul". Sedan tvättkläderna blivit klappade och sköljda, blevo de omedelbart uphängda för att torkas, och när de omsider blivit lagom "kavletörre", kavlades de på ett runt, fyra tum tjockt och tre fot långt "kavleträj" (kavelträ). Mangling och strykning förekommo sällan.

Ett par dagar före jul vidtog rengöringen och storstädningen av boningsrummen samt kök och förstuga. Gråstensspisarna blevo kalkstrukna eller kritade, alla silver-, tenn- och koppar saker blankpolerade, möblerna tvättade, tak och väggar "daumtörradå" (dammtorkade) och "gåålen" (golven) grundligt skurade. I stället för skurborste hade man en granrisviska eller en "råghalmsgöska", varmed man gned loss golvsmutsen. Sedan man medelst en riklig pågjutning av vatten sköljt golvet rent, torkade

9.
man detsamma med vitmossa, som man under föregående sommar insamlat. Att torka ett golv med en skurtrasa, ansågs ej passande.

Kvällen före julaften upphängdes nytvättade snövita gardiner vid stugans fönster.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

29

2897

30

De under julen förekommande julsederna
och till denna högtid hörande före-
ställningarna.

Dagen före julafton var tröskningen vanligtvis avslutad, den kastade säden inburen och logen rensopad. Av tröskningens sista "nehovning" (de sista från laet till logen nedkastade en av sädestravarna) tog man "fåjlanekå" (fåglaneker). När man under skördetiden var sysselsatt med att skära, hände det understundom, att man utan att märka det band en och annan nek som var betydligt mindre än de övriga. En sådan liten nek kallades "unge". Om den skyarekäring, som hade den ovanan att binda allt för små neker, hette det: "Hong göå baa åjn hopå unga!" Dylika "ungar" dugde emellertid ej till "fåjlanekå". Fåglarna skulle ha stora, med fullmatade ax försedda "julaneekå", annars gick det ej an. Att i juletid vara njugg mot luftens och skogens be-

And. an

30-33

2897

32

des av ett långt, vackert frans, uppspikades i taket precis på samma sätt som takduken.

Även väggbonaderna voro på väv utförda målningar med bibliska motiv. De föreställde "Adam och Eva i paradiset", "syndafallet", "Moses sönderslår lagens tavlor", "Profeten Elias uppväcker änkans av Sarepta son", "Jesu födelse" samt "Heliga tre konungar" m.m. För dessa väggbonader - ehuru anfrätta av tidens tand och solkiga av flottiga fingrars beröring - hyste alla, såväl äldre som yngre en djupt religiös vördnad. Gamla gummor brukade hålla händerna sammanknäppta, medan de betraktade bilderna. Julbreven, som voro av papper, föreställde "Josef säljes av sina bröder", "Konung Saul stupar på Gilboa berg under striderna med filisteerna", "Jesu bergspredikan", "De tio jungfrurna", "Jesu korsfästelse och död" o.s.v.

I en del mindre stugor kläddes såväl tak som väggar med vackra, röda och vita dukar. Även "gällastången" skrudades och den vid spisen stående huggkubben omgjordades med några gamla schaletter eller andra utslitna klädesplagg. Det var brukligt, att varje till en familj hörande medlem skulle ha minst en ny klädesnersedel till jul. Händes det ett år, att en person ej fick någon dylik ~~persedel~~ persedel, så man om honom att "han fauria på hyggeklubben".

Till stugornas julprydnader hörde även "jul-
ägnelaträjt", ett av björkträ tillverkat, rundsvarvat, två tum

Skriv endast på denna sida!

2897

31

vingade invånare ansågs vara en stor skam. Tidigt på julaftons morgon urhängdes "fåjlanekå" i de på gårdsplanen eller i dess omedelbara grannskap stående fruktträden.

Ved brukade man ha upphuggen i sådan myckenhet, att den räckte till "Tjunnada Knut". I alla invid spisarna befintliga vrår, där man brukade ha bränsle, hade man "float opp julave".

I "dävningen" (dagningen) julaftons "måån" kom den för roten, till vilken gården hörde, tjänande "knäejten" (knekten) för att hämta sin "julakost". Denna bestod av "åjna kake tajlsälvat brö, åjn kötstek, åjn kappe malt å tvau kronljus". Till utsäde skulle han ha "åjn kappe råj å åjn kappe koån". Vanligtvis fick han denna säd samtidigt med julakosten. På julaftons morgon brukade julosten skäras och avsmakas. Den skulle vara minst tre månader gammal.

Under julaftons förmiddag rådde i de flesta stugor stor brådska med att "penna opp takduk, väjgbonattå å jula-brev". I taket framme vid storstugans gavelfönster fästades upp en bländande vit, flera alnar lång och bred hellinneuk, som runt kanterna var försedd med en hel del fina trådhänglen, i vilka spikarna eller nubbarna trädde, innan de slogos in i taksparrarna eller takpanelen. I en och annan stuga hade man "takhåjmling" eller "takhemling", en på väv utförd målning, som föreställde profeten Elias himmelsfärd. "Takhåjmlingen", vars kanter utgjor-

8.

Sm.

Uppf. Frank Pettersson 1930

Kinnrevalds tid

Ber. Britta Nilsson tid 1902.

Urshult

i genomskärning och tolv á femton tum högt "träj", vars nedre till en topp formade ända var fästad i en trissformig, ofta med inskärningar försedd fot, som var ett tum tjock och fyra eller fem tum i diameter. I "äjpplaträjts" övre ända fanns ett borrhål, vari ett "kronljus" hade sin plats. Från träets "stam" och åtskilda från varandra med ett ungefär två tre tum brett mellanrum utgingo fyra eller fem sex eller åtta tum långa "gråjna" (av björkstickor skurna pinnar), på vars toppändar man satte mindre äpplen. De till ett pinnvarv hörande "gråjnanas" inbördes avstånd var invid stammen blott ett halvt tum. "Juläjpplaträjt" hade sin plats antingen på den över stugans gavelsfönster befintliga nu vid jul med en duk överhöljda "fönstähöllena" eller på ett invid samma fönster stående fällbord. De av husmodern strax före jul stöpta "kronljusen" sattes i blankskinande mässingsljusstakar, vilka placerades på de med bländvita dukar övertäckta borden och dragkistorna.

Om den för långliga tider tillbaka allmänna seden att under julen ha halm utbredd på stugugolvet, vilken halm skulle med stubb- och topprändarna ligga riktad mot öster och väster, förmäler en sägen, att/så snart jul var slut, skulle resterna av denna halm spridas på "dynghöjen", varefter den skulle övertäckas med färsk, från ladugården utburen gödsel. När gödseln påföljande vår kördes ut, kom litet av halmen på varje teg och skyddade den därstädes växande grödan mot förgörning.

Skriv endast på denna sida!

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

33

2897

34

*Utskottet om
Kinnaröds Grönd*

På julaftons förmiddag kokades "julasåjlet" fläsk, isterband, grisfötter och kött. Vid middagstiden sedan det färdigkokta "såjlet" blivit upplagt på ett stort fat, samlades de till huset hörande, invid spisen för att dopna i grytan. I det feta fläskspadet domrade man stora skivor grovt bröd, som man åt med begärlighet. En bit kokt fläsk utdelades till en var. Av julölet fick man dricka så mycket man ville.

På julaftons eftermiddag skulle kreaturen mera än vanligt "siste-goe" ha extra högivor. Alla djuren skulle grundligt omklappas och hälsas med ett: "Nu ä dä jul!"

Sedan man i skymningen tvättat sig, fick man slå sig till ro i ett par timmar, varunder man fördrev tiden med att äta äpplen och knäcka nötter. När man om julen utdelade äpplen, sa man till den som fick de sista äpplena, som man för tillfället hade framme: "Du ska ha sonalyckan!"

De på 1860-talet mest vanliga äpplesorterna voro: "Rönettä" (rönetter=kungsäpplen), "Ranginga" (grågylling), "Vestepetöop-äpple" (Västerbotorp-äpplen=glasäpplen), "Mullstöta" (järnäpplen), "Paradis-äpple" samt "Frostkyllinga" (en sort små mycket söta äpplen, som ej blevo mogna förrän vid "Helnamäss", den förste november.

Av dessa här uppräknade äpplesorterna var "Rangingen" det bästa ätäpplet, men på grund av dess vackra röda färg ansågs "Rönetter" vara det förnämnsta juläpplet. "Mullstöten"

var ett ypperligt matäpple.

Så snart full skymning inträtt, gjorde far i huset unn julbrasan. Vedträna till denna brasa ordnades på olika sätt. I en del gårdar sattes vädträna upprätt, i andra lades de på sidan, varv på varv i korsstapelform. Medan brasan brann, skulle man noga iakttaga densamma. Utgick från elden en stråle gnistor, vilken under ett sprakande och blåsande ljud utflög över snishällen, betydde detta, att en av husets invånare skulle dö under det kommande året.

Sedan julbrasan, som skulle brinna i ostört lugn, hade slocknat och dess kolrester kallnat, skulle man sorgfälligt iakttaga askan efter densamma. Tyckte man sig i denna aska se spår av människofötter och dessa spår hade tåavtrycken vända utåt mot spisöppningen, så visste man, att en av familjens medlemmar skulle utbäras död innan nästkommande jul. Men voro fotspårens tåavtryck vända inåt, var ett barns födelse där i gården att vänta.

Såg man i askan en grop och denna grop hade sin längdriktning i öster och väster, tyddes detta så, att man på den gården snart och i varje fall innan nästa års slut skulle få anskaffa en likkista. Det vill säga: en till huset hörande person skulle avlida. Men hade gropen sin största utsträckning åt norr och söder, skulle man i den familjen inom kort få leta rätt på en vagga: ett barn skulle födas.

Skriv endast på denna sida!

2897

35

2897

36

På julaftons kväll skulle familjens samtliga medlemmar ha var sin hög med kakor och kringlor. Dessa högar, som placerades på ett bord, kallades "julahöja!"

Vid åttatiden på aftonen satte man sig till bords för att äta kvällsmat. Sedan all den för denna måltid avsedda julmaten blivit framsatt på julbordet, husfolket bänkat sig omkring detsamma och en bordsbön blivit läst, skulle husfadern tyst och omärkligt lämna sin plats, smyga sig ut ur rummet och ställa sig utanför stugans "gavfönstå" (gavelfönster), genom vilket han skulle titta in och betrakta de vid bordet sittande. Såg han någon av dessa sitta utan huvud, betydde detta, att den personen skulle dö innan nästkommande jul. Husfadern måste emellertid "foåt kvecka se frau fönståt", ty dröjde han kvar vid detsamma allt för länge, kunde det hända, att han av en osynlig hand blev tilldelad en rungande örfil.

Så snart husfadern återvänt in i stugan och återtagit sin plats vid bordet, började man äta. Maten bestod av "säjvat brö, kokt fläsk, grisaföttå, iståbang, ätatavälling, lutfesk, träjparavälling, vitågröt å sötost!" Sedan man ätit, läste husfadern eller husmodern julevangeliet, varefter man sjöng eller läste ett par julpsalmer. Därefter gingo alla i huset till vila.

Den under julaftons kväll på julbordet fram-

Finland
Kinnvall
Wegholt
1930

1895 Petrusson Frans
Baras Nilsen Britta
Född 1852 död 1929

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

37

sätta julmaten måste stå kvar till tredjedags kväll. Man trodde att ens avlidna släktingar i osynlig mätte kommo hem för att smaka julmaten, såsom isterband, grisfötter, juldricka m.m.

Litet av den överblivna julgröten skulle man sätta undan till gårdstomten. Under julnatten skulle gårdens höns vara innestängda inne i stugans bakugn. Man trodde, att den höna, som tillbragte sin julnatt i en bakugn, hade "ojuån" (rovdjur och rovfåglar) ingen makt med. Under julnatten skulle ett talgljus brinna. Den talg, som därunder droppade från ljuset och blev liggande på ljusstaken, ansågs vara bra att smörja kornas spenar med, när dessa blevo såriga.

Under julnatten gick man årsgång. Årsgångaren Årsgång. skulle först gå till sin hemsockens kyrka och därefter gå baklänges runt densamma tre gånger. Sedan skulle han gå till närmast liggande grannkyrka vilken han - gående baklänges - skulle runda tre gånger. Till sist skulle han gå till en tredje kyrka, runt vilken han skulle utföra en liknande manöver. Årsgångaren måste hela tiden vara moltyst och fick ej tala till någon mötande eller besvara några till honom främställda frågor. Sedan han på detta sätt gått runt tre kyrkor, börjades den egentliga "auåsgången", och han fick nu i förväg bli ögonvittne till allt, vad som under det kommande året skulle inträffa. Än mötte han en "likfää" (liktåg), än ett brudfölje, än ett barnölsfolk. Såg han på åkern långt korn med "byria" (välmatade) ax, så visste han, att "auåsgången" skulle gå bra.

2897

38

gången" (det kommande årets gröda) skulle bli god. Hörde han vid gårdarna "köna" (korna) "bälja" (råma) och "smalen" (fären) eller getterna bräka, hade man "schaureauå" och svär foderbrist att vänta.

Såsom skydd mot glosen skulle årsgångaren bära en treklyngig appelkvist i handen. Mötte han en glos, skulle han ej "veågau" (låta märka), att han såg henne. Såg glosen mager och eländig ut och var hennes borst purrig, tovig och framåtvänd, var detta ett säkert tecken till, att man under det nästföljande året skulle få inbärga en mycket klen och till sin beskaffenhet underhållig gröda. Men var glosen fet och skinande och låg hennes borst slät och jämn, skulle man under kommande sommar och höst få glädja sig åt en riktig "glåpäring".

Betraktade glosen årsgångaren och grymtade högt betydde detta, att årsgångaren skulle bli mycket omtalad under det kommande året.

I stället för att ödsla bort de flesta av julnattens timmar genom att gå mellan tre kyrkor, brukade en del årsgångare redan tidigt på julkvällen börja den egentliga årsgången med att gå runt de i deras hemby liggande gårdarna, och sedan de gått runt ett boningshus en gång, ställa sig utanför boningsrummets fönster och utfråga de där innanför varande, om de under det kommande året skulle dö eller icke. Sedan årsgångaren framställt sin fråga: "Dö nån hää te auåt?" skulle han stanna ett par

2897

39

minuter och lyssna till, vad stugans invånare, vilka givetvis voro okunniga om årsgångarens närvaro, hade att svara, ty om någon av dessa under det samtal, som fördes därinne, yttrade "ja" eller "nej", ansåg årsgångaren, att detta ord utgjorde svar på hans fråga. En bonde, som i många år önskat livet av sitt gamla undantagsfolk, gick under en julkväll årsgång. Sedan han på sedvanligt sätt gått runt undantagsfolkets lilla stuga en gång, ställde han sig utanför kojans fönster och frågade: "Dö ni hää te auät?" Undantagsgumman hade till sin gubbe just framställt frågan, om han denna kväll önskade få på sig en ren skjorta, varpå undantagsmannen argt genmälde: "Nähä, dä göä ja vesst inte!" Snopen över detta barska och bestämda svar lomade **bonden** hem och gick sedan aldrig mer årsgång.

För omkring ett hundra år sedan rädde litet De dödas jul-
varstans den föreställningen, att de i kyrkogården jordade under otta.
julnatten stego upr ut sina gravar och tågade in i kyrkan, där (se sid.107)
de sedan firade en flera timmar lång julgudstjänst. En för åtskil-
liga år sedan avliden gumma brukade ofta berätta en historia, hu-
ruledes hennes morfar under en julnatt på grund av att hans klocka
gick för fort råkade störa döingarna under deras pågående mid-
nattsmässa. När mannen ifråga, vilken ämnade deltaga i den till
fyrtiden på juldagsmorgonen utlysta, sedvanliga ottesången, kom
fram till kyrkan, syntes utanför densamma ^{(icke} en levande varelse
men inne i templet voro alla ljus tända, varför den ensamme natt-

Småland
Kimsård
Westert
1982
1930

Uppst. Frans Pettersson
Br. Berta Nilsson
Född 1852

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

40

vandraren fick den uppfattningen, att allt kyrkfolket allaredan begivit sig in i helgedomen. Utan att vidare betänka sig, hastade mannen in i kyrkan, men så snart han kommit in genom kyrkdörren, möttes han av en unken jordlukt, och när han förundrad däröver tittade sig omkring, fick han till sin förfäran se, att alla kyrkbänkarna voro fullsatta av idel benrangel, vilkas tomma ögonhålor voro riktade mot predikstolen, där en flera årtionden förut avliden präst med dov röst predikade över julevangeliet. Skräckslagen av fasa över allt det gruvliga han såg, rusade mannen tillbaka mot dörren, men innan han nådde fram till dörröppningen, blev han upphunnen av "döingarna", som nöpo och klöste honom fruktansvärt och envist klamrade sig fast vid hans splitter nya klädesrock. Efter flera fruktlösa försök att befria sig från sina till ytterlighet uppretade förföljare, lyckades mannen slutligen kränga av sig rocken, vilken "döingarna" behöllo, och undkomma. När det omsider blev full dager, fann man på varenda på kyrkogården befintlig gravkulle en mindre trasa av mannens nya, av "döingarna" sönderplockade rock.

Redan klockan två på juldagsmorgonen blev Julotta. det återigen liv och rörelse i stugorna, ty ämnade man gå till "julofte" (julottegudstjänsten) - och vem ville icke det! - måste man "va geän" (stiga upp tidigt), ifall man skulle kunna hinna fram till kyrkan "te tiss" (i tid). Sedan man "snappat i se" litet

mat och "tatt pau se" sin "köakekläjning", begav man sig klockan tre i väg mot templet.

Alla de mot kyrkan gående vägar voro under denna tidiga morgontimma fulla av fotgängare och hästskjutsar. För att man i det rädande vintermörkret skulle kunna se att vägleda sig, använde och medförde man dels "tångar" (i knippen sammanbundna, i ena ändan brinnande furustickor), dels trälyktor, i vilka talgljus lyste. Under ^{det} att de flesta av dessa lyktor voro försedda med glasrutor, var en och annan av dem överdragna med en efter ett slaktat svin tillvaratagen urinblåsa, genom vars tunna hinna en matt ljusstråle silade. På grund av det ytterst svaga sken en dylik lykta var mäktad att prestera, benämndes den "glismaak" (lysmask).

Allt eftersom kyrkfolket nådde fram till kyrkan, kastade de av "tångblåsen" överblivna brinnande stumparna i en hög, där de bildade ett stort bål, vars flammor stego högt mot den mörka natthimlen. En och annan kyrkobesökare brukade anbringa sin tänge i en uprättstående ställning i en snödriva, där den brann, tills dess låga hunnit ett gott stycke ned i drivan, då den av eldflammans värme till vatten smälta snön rann över "köakeblåset" och släckte detsamma.

Strax före klockan fyra började menigheten strömma in i kyrkan, och inom kort voro det rymliga templets etthundrafyrtio sittbänkar till sista plats fullsatta av guds-

2897

42

tjänstdeltagare, vilka i andaktsfull förbidan inväntade ottesångens början. Innan man satte sig till ~~NÖKEN~~ rätta i "stolen" (bänken) skulle man med en "lommanäjsduk bus au" (vifta bort) det på "setfjölen" (bänkens sittbräda) liggande "daummet", vilket man mera anade än såg, och som troddes härleda från "döingarna", vilka - enligt den tidens åskådning - nyss suttit i bänkarna och firat sin under julnatten sedvanliga julgudstjänst.

Templets fyra bänkrader voro skilda från varandra medelst tre i kyrkans längriktning gående gångar, av vilka den mittersta, som var betydligt bredare än de två övriga, kallades "stoågången". De bägge andra gångarna, som gingo fram på var sin sida om "stoågången" och parallellt med denna samt voro skilda från densamma medelst ett ungefär tio alnar brett mellanrum, benämndes "lellgångana".

Mellanrummet mellan "stoågången" och "lellgångana" var upptaget av "mettåstolana", kyrkans två förnämsta bänkrader. De två övriga bänkraderna, "väjgstolana" hade sin plats mellan "lellgångana" och kyrkans väggmurar. I varje "mettåstol" brunno under julottan tre talgljus, i "väjgstolen" däremot blott två. Dessutom brann det ljus såväl på altaret, predikstolen och läktaren, som i ljuskronorna. Kyrkljusens stöpning ombesörjdes av kyrkovärdarna.

Precis klockan fyra började ottesången, som

Småland
Nimmarvåg
Möckult
1930

Uppr. av Frans Pettersson, Möckult
Bes. av Britta Nilsson - född 1852
i Möckult

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

43

inleddes med orgelspel och psalmsång, varefter en kort predikan följde. Omdelbart efter ottesångens slut vidtog högmässan, som givetvis blev betydligt långvarigare än den föregående gudstjänsten, dock ej längre, än att man hann komma ut ur kyrkan, innan full dager inträtt. Under hemfärden ävlades alla om att komma först, ty man trodde, att den som kom först hem, skulle under följande höst få inbärgat först.

När en husmoder kom hem från julottan, skulle hon moltigande gå till de på hennes gård varande fruktträden, som visat sig obenägna att bära frukt, fatta tag i dem och skaka dem kraftigt. Dylika omskakningar, vilkas syftemål var att få de på trädens grenar och kvistar sittande lövknopparna omvandlade till blomknoppar, vilket hade till följd, att träden under följande år bar rikligt med frukt, lära flerfaldiga gånger ha medfört över förväntan goda resultat.

Så snart man efter hemkomsten från kyrkan hunnit taga på sig andra kläder, skulle man allra först gå ut i ladugården och se till husdjuren. Fann man, när man trädde in i fähuset, någonting vara i olag därstädes, till exempel en gödselgrep hade fallit omkull, så var man förvissad om, att man fick "sätta te" (förlora) ett kreatur under det kommande året.

Sedan husdjuren blivit omsedda och fått foder och vatten, bänkade familjen sig kring stugans fällbord för

Småland
Kinnared
Jusshult
1788. 1790

1788-89 Flors Pettersson
Småland
1788-89 Flors Pettersson
— 8. 1852 —

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

att äta av den på detta bord sedan föregående kväll kvarstående julmaten. Därefter gingo de flesta av husfolket till vila för att få komma i åtnjutande av ett par timmars välbehövlig sömn. På eftermiddagen lästes i bibeln och psalmboken. På juldagen fingo inga kalas anordnas.

2897

44

Den under juldagen rådande väderleken iaktogs sorgfälligt. Var himlen under juldagen klar och vacker, betydde detta, att det påföljande årets gröda skulle bli ymnig. Sken solen den dagen blott så pass länge, som det tar tid för en ryttare att bestiga en häst, var även detta ett förebud till ett gott år. Rådde under juldagen solsken, nederbörd eller storm skulle hela påföljande januari månad få en precis likadan väderlek. Annadagens väderlek skulle "gau igen" under februari. Tredjedagens under mars o.s.v. "Tåltadans" (den femte januari) väderlek väntades komma igen först under årets sista månad.

Juldagen.

Juldagen blev så pass mycket längre än julafton som det tar tid för en tupp att taga ett steg. Det hette: "Juladan ökes mä ett top-afjät!"

På juldagen började skatorna bygga på sina bon. Såg man två skator i slagsmål med varandra på just den dagen, bådade det trätor, tvedräkt och krig.

På annandagens morgon steg man tidigt upp för att ge kreaturen foder. Denna morgon var det brukligt, att

Annandagen.

2897

45

den ena gårdens ungdomar gingo in i granngårdens ladugård och "måkade" och gjorde snyggt hos djuren, varefter de "böste opp" (väckte) husfolket för att få traktering för sitt besvär. Rådde det fiendskap mellan de två gårdarna, utförde de måkande ungdomarna varjehanda ofog, översmetade fähusets väggar och dörrar med gödsel, lade mjölkpallarna i gödselrännan, släpte de i en kätte i ladugården varande fåren in i foderladan o.s.v. Denna här nu omtalade sed var för blott sextio år sedan ännu i bruk.

På annandagens morgon hade man fordom - senast omkring 1850 - brukat rida "Staffans schåje". De i en by boende manliga ungdomarna redo sjungande och i sporrsträck på var sin av byns hästar bort till en bäck, där hästarna vattnades. Den ungersven, vars häst ej ville dricka, skulle ej bli gift förrän efter nästa års staffansritt.

På kvällen tredjedag jul skulle julbordet "röas au" och den på detsamma kvarvarande julmaten tagas bort, ty denna kväll lämnade de döda sina gamla hem och återvände till sina gravar.

Kom under någon av juldagarna en person till en gård för att där uträtta ett ärende, fick han ej avlägsna sig, förrän han först blivit trakterad. Eljest bar han ut julen.

Under tiden tredjedagen - tjugondedagen brukade släktingar, fränder och grannar besöka varandra och avsmaka varandras julmat. Under dessa julkalas, varunder gästerna, medan

Skriv endast på denna sida!

Tredjedag
jul.

Småland
Rönneå
Uthult 1850

M. Fr. Petersen
M. v. G. Petersen
f. 1852 Uthult

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

46

de åto, sutto till bords, vilket kallades "boåsett", satte varje värdinna en ära uti att undfägnat sina vänner med det allra bästa som hon med sin kok- och matlagningskonst förmått åstadkomma. På dessa bjudningar förekom givetvis även brännvin. Med uttrycket: "Syp me te!" uppmanade den ene gästen sin bordsgranne att skåla med honom. Sedan kalasmåltiden avslutats, roade ungdomarna sig med danslekar och en del andra julnöjen. Under en av dessa danslekar sjöngo de dansande följande lustiga lilla rim:

Hassellöv å lingelöv
Å handen fullå mä nöttå!
Dansa foåt min lella vän
Ja fryså om mina föttå!
Skatena oppe pau pipena saat
Dåa fe hong höra göken:
Koko! Koko! Koko!

2897

47

De på dessa uppteckningars ~~gjut~~tonde sida omnämnda, av får- eller getskinn förfärdigade "patarna" användes dels som undertröjor, dels som yttertröjor. På julaftons morgon brukade en och annan gammal person vränga sin "pate", så att dess ull- eller ragg-sida kom utåt. Innan en jägare gav sig ut på jakt, skulle han vränga sin "pate" för att få god jaktlycka. Råkade man under en vandring genom en skog gå vilse, "bli fåvellad au skåjsnuan", behövde man blott vränga sin "pate" för att komma till rätta.

Var under julafton eller juldagen en ko "mostoolen" (modstulen=kon drog svansen mellan benen och "kröptes"= kryptes=ängslades) betydde detta att under det kommande året många av de i den ladugården varande djuren skulle bli sjuka.

Kom under julen en person oombedd in i en främmande stuga, blev han med "hoonsgevaul" (trumpf) tvingad att emottaga traktering. Han fick ej "bära ut julen".

Var nyårsdagen klar och vacker, skulle "auåsgången" (årsgången=auåsäringen=årets gröda) bli god.

2897

48

Tidigt på julaftons morgon lades ny långhalm (råghalm) i stugans sängar. På julkvällen, strax före läggdags, skulle husfadern eller husmodern gå från sängplats till sängplats och från ett brinnande ljus, som hon (eller han) höll i sin hand, låta tre droppar talg rinna ned på halmen i varje bädd.

För att man under det nya året skulle bli "läjtthaulen" (lättfödd) och förnöjsam, skulle man på nyårsdagen åtnöja sig med att äta blott tarvlig kost.

Seden att doppa i grytan förekom icke bara julafton utan även "nyårsträjttna å tjunnaaftan". Kvällsmåltiden under dessa aftnar utgjordes vanligtvis av "vitå gröt", som var tillredd av kressgryn (korngryn) kokta i mjölk. Risgryn användes blott till julgröten och brytegillesgröten. Dessa gryn voro förhållandevis ganska dyra, och onödiga kontanta utlägg aktade man sig noga för.

2897

49

Nötlekar.

Av de på denna ort förekommande nötlekarna var "Boby" den mest vanliga. En av de i detta julnöje deltagande skulle mot någon av de övriga i leken medverkande framräcka sin hårt knutna, med nötter fyllda hand och säga: "Boby!" Härtill skulle den person, till vilken uttrycket ställdes, svara: "Bomä!" Därefter skulle den, som hade nöterna fråga: "Hå mönna?" Alla de i leken deltagande skulle nu i tur efter varandra gissa hur många nötter handen innehöll. Lyckades någon gissa rätt, fick han nöterna. Gissade man fel, fick man lämna sin motpart det antal nötter, som utgjorde skillnaden mellan det tal, man gissat, och det antal nötter, som motparten under gissningen haft i sin hand.

I en annan nötlek, som hette: "Dra ris eller frysa", och i vilken blott två personer samtidigt kunde deltaga skulle den ena av dessa mot sin motpart framräcka sin ena, hårt

2897

51

Juldagen.

Var en gift kvinna ofruksam men önskade sig barn, skulle hon "ve opstidags julofte" (juldagens otta) äta upp ett "joräpple". Detta skulle ha önskad verkan. "Joräppel" (jord-äpplen), som vanligtvis är av en hasselnöts storlek, påträffas i matjordslagret i en del ekskogar.

Ville man under det kommande året ätnjuta en god hälsa, skulle man "ve Opstidags julofte", innan man förtärt eller smakat mat eller dryck, äta upp ett äpple, som man under julnatten haft gömt under sin "sängahövda" (huvudgärd).

2897

52

Varsel.

Önskade man i en familj utröna, i vilken ordningsföljd de till densamma hörande medlemmarna skulle komma att avlida, skulle man gå till väga på följande sätt: Då man första gången efter den gamla nyårsdagen, den trettonde januari, bakde bröd, skulle varje familjemedlem sticka en urtröskad rågvippa i översidan av den första limpa, som husmodern denna dag format. Så snart alla viporna blivit instuckna i kakan skulle denna skyndsamt sättas in i den upphettade bakugnen, vars dörr givetvis måste stå öppen på vid gavel, så att alla till huset hörande voro i tillfälle att iakttaga, i vilken ordningsföljd de med olika klipp märkta viporna svartnade. Den familjemedlem, vars vippa först förkolnade, skulle först dö.

2897

53.

Varsel.

Av ett äktenskaps tvenne makar skulle den
maken, vilken det i äktenskapet först födda barnet mest lik-
nade, först dö.

2897

54

Dödsvarsel.

Råkade man - medan man var sysselsatt med att sätta in bröd i bakugnen - ut för det missödet, att en kaka föll av gresslan och trillade om ett varv, så betydde detta, att en person i huset eller i släkten skulle avlida, innan den kullerbytterande brödkakan blev uppäten.

Råkade en kaka av en eller annan anledning gå i sär, medan gräddningen av densamma pågick, så visste man, att man hade bittra sorger och svåra motgångar att vänta.

2897

55

Dödsvarsel.

En och annan person trodde sig flera^(år) före sitt fränfälle kunna förutsäga, under vilken årstid eller månad han skulle dö och begravas. I en drömsyn, som ofta upprepades, och som alltid var sig fullkomligt lik, såg han sitt eget begravningståg och de däri deltagande, såväl sina närmaste anhöriga som de ~~närboende~~ närboende grannarna. Tyckte han sig finna, att marken intill den väg, varest likföljet gick fram, var grön men utan blommor, betydde detta, att han skulle dö på våren. Såg han det omgivande landskapet översållat med blommor eller det bar höstlik prägel eller var övertäckt med snö, var detta ett tecken till, att han skulle falla ifrån under motsvarande årstid. Av de i liktåget deltagande personernas utseende kunde han räkna ut, huru pass många år han ännu hade kvar att leva. Märkte han, att

76.
hans fränder och grannar hade åldrats betydligt, kunde han därav
draga den slutsatsen, att åtskilliga år ännu återstodo av hans
livstid. Men överensstämde hans vänners verkliga utseende full-
ständigt med deras i hans drömsyn för honom visade, så visste han,
att hans jordevandring inom kort skulle stå inför sin fullbordan.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

56

2897

57

Dödsvarsel.

Drömde en person, att han låg i sin egen grav,
att graven passade honom utmärkt, att han var nöjd med den och
fullt tillfreds med sig själv, så betydde detta, att han snart
skulle dö.

2897

58

Dödsvarsel.

Såg man under en natt, då alla i huset gått till vila, ett ljus komma från en av de i stugan sovande personernas "hövda" (huvudgärd), irra över golvet och därefter försvinna genom förstugudörren, så var detta ett säkert tecken till att just den person, från vars huvudgärd det irrande ljuset kommit, i en nära framtid skulle avlida.

2897

59

Andra dödsvarsel voro:

då ett eller flera av husdjuren dogo, då tuppen gol i solakvällningen eller strax före mörkrets inbrott, då ugglan om kvällarna lät höra sitt "klävvitt" utanför stugan, då "mullskjutan" (mullvaden) sköt upp jordhögar mot boningshusets stenfot, då de runt gårdens tännor och åkerlyckor liggande stenmurarna började rasa och falla ned o.s.v.

Då en helgdagsmorgon några stycken skjutsar som voro på väg till kyrkan av en ren tillfällighet råkade komma i varandras sällskap, betydde detta, att en "likfäa" (ett liktåg) under en av de allra närmast påföljande söndagarna skulle komma samma väg fram.

Hörde man nattetid i en gård, varest ett brädnarti förvarades, just från detta brädlager ett bullrande

2897

60

dån, närmast liknande de ljudliga smällar, som uppstå, då man under sökandet efter några, för ett visst ändamål mest lämpliga bräder slänger och kastar undan det övriga virket, så visste man att av dessa bräder skulle inom kort tillverkas en likkista till någon av gårdens folk.

Likkistsnickare fingo ibland "nyåning" (förebud) om att ~~en~~ till en viss person och till en viss dag tillverka en likkista. Även smeden, som tillverkade de till kistan nödiga greparna, fick såväl i drömmen som i vaket tillstånd ofta mottaga dylika "nyåningå". Det var som om "beställaren" fruktat för, att hans vilokammare ej skulle hinna bli färdig till den av honom önskade dagen.

Ifall man på kvällarna eller nätterna tyckte sig höra psalmsång eller kyrkklockors bing-bång, hette det, att "dä bää lik".

En och annan person, som efter mörkrets inbrott dröjt kvar ute på landsvägen, kunde understundom möta eller råka att komma i sällskap med ett "likfää" (ett likfölje). En dylik "likfää", som ju blott var en sorts spöksyn, kallades "fääbå" (förebud), ty hade på en plats ett dylikt "fääbå" visat sig, dröjde det icke så värst länge, förrän en verklig "likfää" kom samma väg fram.

Då en på sin sotsäng liggande person utan återvändo tittade mot taket, under det att hans fingrar utan up-

pehåll vlockade på täcket, var detta ett tecken till, att denne sjuklings levnad skulle inom få dagar komma att lyktas.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

61

2897

62

Sätt att förkorta dödsvändan.

Kämpade en döende länge med döden, skulle man be den dödssjuka "gau ut" för att på detta sätt söka förkorta den svåra döds kampen. En av de vid dödsbädden varande personerna gick ut ur sjukrummet, varefter han tog plats tätt intill den stuguknut, innanför vilken den dödssjuka låg, och sade: "Höå du" - här nämndes den döendes namn - "kom ut te me i snappri, så fau ja tala ve de, men sätta (lyd) me mu å skinga de foåt, få ja haa brautt å haa inte ti te å vänta länge!"

2897

63

Efter dödens inträde.

Så snart man förvissat sig om att döden verkligen inträtt, lade man på den dödes bröst en bibel eller psalmbok eller en annan religiös bok samt en sax. Med dessa medel trodde man sig kunna förhindra den dödes själ att återvända till sitt kroppsliga omhölje.

Ovanpå den dödes ögonlock skulle man lägga ett par kopparmynt. Man trodde, att under trycket av dessa mynt skulle den döde vända sin blick bort från denna värld. Han skulle således ej "gau igen".

2897

64

Varsel.

Hände det, att ett lik "tittade" (dess ögon stodo vidöppna) drog man därav vissa slutsatser. Tittade ett lik med sitt högra öga, betydde detta, att en manlig släkting till den döde inom kort skulle kallas hädan. Tittade liket med sitt vänstra öga, gällde det givetvis en kvinnlig anhörig. Men tittade liket med båda ögonen, skulle såväl en manlig som en kvinnlig anförvant till den döde snart avlida.

2897

65

Gengångare.

Fick en snickare tillsägelse att till en död person tillverka en likkista, efterkom han i regel genast uppmaningen, ty avfärdade han uppdragsgivaren med ett blankt nej. blev han tvivelsutan redan under påföljande natt föremål för den dödes hämnd. En snickare, som ävenledes var timmerman, fick en vårafton anmodan att till en samma dag avliden gumma tillverka en likkista. Snickaren, som just för tillfället var alldeles överhopad med en hel del byggnadsarbeten, nekade emellertid tvärt att åtaga sig detta nya uppdrag och svarade helt kort: "Ja haa inte ti te å göra kiste te dåjn därra käringen! Dä fau nån ane göra!" Följande natt blev snickaren, som under sin sextioåriga levnad alltid åtnjutit en verklig järnhälsa, utan någon som helst orsak svårt sjuk, svettades, ängslades samt slog med armarna vilt omkring sig, liksom om han sökte värja sig mot en påträngande fiende.

Skriv endast på denna sida!

2897

66

Under en till förtvivlan gränsande ångest skrek han: "Släpp me!
Släpp me! Så snaat dä bliå så pass davå, så ja kan si å abojta,
ska ja stia opp å böåja pau din kista!" Knappt hade mannen hunnit
uttala dessa ord, förrän all hans ångestkänsla var försvunnen,
och han kände sig frisk som en nötkärna. Påföljande dag tillver-
kade han i största hast en likkista, och redan samma dags efter-
middag fick den avlidna gumman taga sin så ivrigt åtrådda vilo-
kammare i besittning.

2897

67

Gengångare.

En annan snickare, som tillverkat en likkista till en död gumma, hade i glömskan råkat förlägga sin hammare bland de hyvelspån, som placerats på kistans botten och som utgjorde en sorts underlag för den döda. Så snart snickaren frektat kistan till ort och ställe och varit behjälplig med att lägga liket i densamma, gick han hem till sitt. När han sedan samma kväll gjorde sig i ordning att krypa till kojs, fick han av en osynlig hand en örfil så pass kraftig, att han höll på att gå i golvet. Genast inseende, att han genom något mankemang med likkistan råkat göra den döda gumman förnärmad, räknade snickaren sina denna dag begagnade verktyg och fann då, att hammaren saknades. Mannen fick i en handvändning på sig sina nyss avtagna kläder varefter han skyndade tillbaka till den gård, i vilken den döda stod lik. Mycket riktigt! Mitt under den avlidan gummans

Skriv endast på denna sida!

8.
ryggslut fann likistsnickaren sin förlagda hammare. Att den
döda gumman, som nödgats ligga på en dylik hård tingest, däröver
blivit till ytterlighet uppbragt, var ju ej att undra på.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

68

Sjärlaringningen.

Det var fordom en allmänt gängse sed, att en avliden person skulle ligga kvar på sitt dödsläger, tills sjärlaringning för honom blivit verkställd.

Medan sjärlaringningen pågick, skulle man "lyas" (lyssna) till klockklangen. Understundom hette det: "Di (kyrkklockorna) sångla så väl! Han - eller hon - (den döde) vänta snaat nån ätte se." Därmed menades, att en anförvant eller annan synnerligen god vän till den döde inom kort skulle hädankallas.

Av kyrkklockornas ljud drog man även en hel del andra slutsatser. Att det vid tillfället för sjärlaringningen rådande lufttrycket inverkade på de från klockorna vid ringningen utgående ljudvågorna, brydde man sig ej om att ta hänsyn till. Voro de vid klockkläpparnas slag mot klockornas sider uppstående

0.
vibrationerna långt utdragna, så att de liknade ett barns gråtande, visste man, att sorgen efter den hänsovne var svår och bitter. Men uppstod det inga vibrationer alls, utan kläpparnas slag ljödo korta och kärva, betydde detta, att saknaden efter den döde var obetydlig eller ingen.

Hördes klockklangen klar och högstämd, var man förvissad om, att den avlidnes ande blivit hämtad av himmelens änglar och nu dvaldes i Abrahams sköte. Men lät klangen dov och dämpad, var detta ett tecken till, att den dödes själ hamnat på ett någonstans i underjorden befintligt ställe, som benämndes Hels boning.

2897

71

Omkommen genom olyckshändelse.

Hade en person genom drunkning, vådaskott
eller annan olyckshändelse "gautt om at" (omkommit), hette det,
att "han feck en dauliå augång".

2897

72

Den döde orsak till oväder.

Utbröt ett våldsamt oväder under en av de dagar, då en nyss avliden, för illgärningar och ett ogudaktigt leverne känd person "lau ovan joå", trodde man, att den döde var orsak till ovädret.

73.
Lund -
Vershult

Frans Pettersson
1936

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

73

Likklädsel.

Den klädsel, varmed ett lik kläddes, utgjordes av ett något "haddat" (begagnat) linne, ett par halvslitna bomullshosor och ett par dito vantar. Ett likaledes "haddat" tväbreddalaken sprättades mitt itu, varefter dess ena våd lades inunder liket, dess andra ovanpå detsamma i kistan. Till "öjnaklut" (ögonklut) tog man en vit "lommanäsduk". Någon gång hände det, att en gift man gömde undan sin brudgumsskjorta för att ha till "döaskjorta". En och annan gift kvinna sparade sin "bruasäk" för enahanda ändamål. Det vatten, vari man tvättat ett lik, ansågs vara ett verkningsfullt medel, varmed man trodde sig kunna tvätta bort lyten - såsom utslag och dylikt - hos småbarn.

Hade en havande kvinna avlidit, skulle man i hennes likkista lägga en sax, en nål och litet träd. Man ansåg

Skriv endast på denna sida!

att dessa "goaråjje" måste alldeles nödvändigt finnas till hands
då en gång på uprständelsens dag moder och foster skulle skil-
jas från varandra.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2897

74

2897

75

Likfärden.

Liken efter personer, som under sin livs-
tid sysslat med trolldom eller begått andra grova synder, voro
ofta motiga att få till kyrkogården. Vagnen, varpå ett sådant
lik forslades, välte "på slätte väjen". De för det till synes
lätt lastade äkdonet förspända hästarna drogo så pass hårt, att
de slutligen blevo fullständigt vita av skum och lödder. Stannade
ibland utan någon som helst anledning och voro sedan svåra att
få ur fläcken. Gnäggade ängsligt o.s.v.

2897

76

Begravning.

De flesta begravningarna försiggingo på söndagarna. Förberedelserna för begravningskalaset började emellertid redan på tisdagen förut, då den "matlejeska" (kokerska) som åtagit sig att tillreda och ordna gillet anlände till gården. Påföljande torsdag blevo den dödes släktingar samt de i det byalag, vilket den avlidne under sin livstid tillhört, boende familjerna genom ett kringsskickat bud muntligt inbjudna till begravningen. Endast till en på avlägsen ort boende släkting skickade man bjudningskort. Såsom släkt räknade man - åtminstone i vissa fall - även sysslingar.

Under fredagen och lördagen rådde i de hem, varest husfolket blivit bortbjudet, stor brädska med att "telava föaning", ty önskade man komma "oskammanes" till en gillesgård,

Förning.

2897

77

måste man ovillkorligen dit medföra "fullå föaning", Till full förning hörde "tvau soåtos vitmat (mjölkmat) å tråj kakå säjvat brö! En sorts bröd, som utgjorde ett slags mellanting mellan grovt och sävat, benämndes "tajlsäfvat".

De under 1850-talet på kalasborden mest vanliga av mjölk tillagade förningarna voro: kläost, sötost, grötost samt risgryns- eller stärkelsepannekaka. Först omkring år 1860 började anrättandet av ostkaka bli allmänt känt.

Kläost - även kallad brynost - en maträtt, som numera hör till en svunnen tid, tillreddes på följande sätt: Till en kläost, som - fullt färdig - motsvarade en kannas rymd, tog man fem kannor sötmjolk, vilken man slog i en på eldhärden stående kopparkittel. I en kanna tjockmjolk, filbunke med "flöö-ten" (grädden) på, ivispades litet finstött kanel och kardemumma, litet fint socker samt en "göpen" (handfull) mjöl. Surnmjölken måste ytterst omsorgsfullt vispas, så att alla mjölklumparna blevo väl sönderslagna. Så snart den i kitteln varande sötmjölken började koka, begynte man med en "grytskåj" (grötslev) varsamt och försiktigt ösa den sura mjölken ned bland den söta. Just som innehållet i kitteln skurit sig och bildat klumpar, skummade man upp ostmassan och lade den i en i förhållande till ostmängden lagom stor ystkorg, över vars botten man utbrett en handduk. Den i ostmassan befintliga vasslan skulle ej kramas ur utan fick efter

Kläost.

2897

78

hand själv avrinna. Påföljande dag, sedan osten efter flerfaldiga vändningar fått stadgad och vederbörlig form, vidtog bryningen av densamma. Så snart man gjort upp den i bakugnen för "vakenattsbröets" gräddning nödvändiga brasan, tog man osten ur korgen och placerade den på ett flat stenfat, vilket i sin tur fick plats på en vanlig dikesspade. Sedan grep man med båda händerna tag i snadskäftet och höll den på spadbladet liggande osten så nära in till ugnsoppningen, som de från brasan utflygande eldstungorna tilläto. Så snart man efter otaliga vridningar och vickningar av saden fått kläostens övre sida brynt, vändes densamma, varefter den ånyo fördes in i hettan och lågorna. Då omsider hela osten fått en flammig ljusbrun färg, var den fullt färdig.

Grötost, en annan forntida kalasrätt, tilllagades på följande sätt: Av gryn (helst risgryn), sötmjölksamt en nypa kanel kokade man en potta gröt. När gröten var färdigkokad, öste man den i en ystkorg. Så snart den hunnit kallna och få fast form, stjälpdes den ur korgen, varefter den bryntes precis på samma sätt som kläost.

Sötost, ett tredje slags "vitmat", tillredes sålunda: "Sex kannor sötmjölkslogs i en på eldhärden stående kittel. Så snart denna mjölk hunnit bli lagom varm, slog man litet i vatten uppblött ostlöpe ned i densamma, vilket hade till följd, att den genast "läcknade" (löpnade). Sedan kittelns inne-

Grötost.

Sötost.

2897

79

Ostkaka.

håll under ständig omrörning kokat i fyra timmars tid, tog man en "göpen" i ett halvstop mjölk uppblött stärkelse, litet kanel och kardemumma samt en "sypaskåj" (matsked) sirap och "räjde au" (avredde) anrättningen. Så fort stärkelsen hunnit bli intimt för-
enad med den övriga massan samt väl kokt, var sötosten färdig.

1860-talets ostkaka tillagades på följande sätt: Sex kannor nysilad mjölk bragtes genom tillsats av ostlöpe att låckna, varefter den vid löpningen up-komna ostmassan uppsamlades i en ostkorg. Ett stop grädde, fem ägg, en göpen "våjte-mjöl" (vetemjöl) samt litet kanel och kardemumma vispades samman i ett lerfat. Därefter plockades osten sönder i smulor och lades i en kopparbunke, vilken sedan fylldes med den vispade grädden. Ostkakan gräddades vid ej alltför stark ugnsvärme.

Då man med sin förning var på väg till ett vakenattskalas, hade man sötosten på ett stort blankskinande tenn-fat, under det att all övrig "vitmat" medfördes i kopparbunkar. En och annan begravningsgäst medförde även bakelser som förning.

Redan före klockan sju på söndagsmorgonen hade alla de till begravningen inbjudna församlats i sorgehuset. Sedan gästerna välkomnats och bjudits på brännvin, kaffe och kringlor, bänkade de sig omkring långa bord för att äta frukost. Innan måltiden började, läste den person, som för denna dag åtagit sig att ~~RXX~~ tjänstgöra som vedkastapräst, en kort bordsbön, vil-

2897

80

ken alla stående med sammanknäppta händer andäktigt åhörde. Frukostmålet bestod av smörgåsmat, kokt fläsk och kött, ölsupa, risgryns- eller stärkelsepannekaka samt kläost eller sötost. Vid varje ny rätt vankades det en sup brännvin. Allra sist bjöds det på bakelser.

Sedan frukosten, som tog högst tre kvarts timme i anspråk, blivit avslutad och man medelst en kort bön tackat för maten, lämnade gästerna stugan och begåvo sig ut på den med fionhackat granris beströdda gårdsplanen, på vars ena, intill boningshuset gränsande hörn, ett dussin, under föregående dag hemskaffade, med knäckta toppskott försedda unggranar stodo uppsatta i en avlång fyrkant, i vars inte rum eller "bale" man tidigt på morgonen ställt kistan med den döde. Hade ett litet barn avlidit, skulle denna "bales" väggar utgöras av blott alns- höga grenplantor, men var den döde en vuxen person, brukade över manshöga granar härtill användas. Såväl på båda sidor om stugans ytterdörr som vid gårdsplanens motsatta, mot den från gården gående vägen vettande ända, där vanligtvis ett led, en stätta eller port fanns, hade man rest vackert formade enar. Även några famnar ut på vägen strödde man ris.

Tiden för att begiva sig mot kyrkan var nu inne. Innan man spikade igen likkistan, skulle de, som så önskade, se liket. Sedan man spikat locket fast på kistan, flyttades densamma och ställdes på ett par, på gårdsplanens mitt placerade

Skriv endast på denna sida!

2897

81

träballar. Vedkastaprästen tog nu plats tätt intill kistan, omkring vilken alla begravningsgästerna slöto upp i en sluten fyrkant. Sedan mannen läste en psalm eller psalmvers, höll han en liten betraktelse, varvid han erinrade om livets obeständighet och dödens visshet. Därefter läste han Fader Vår. Allra sist sjöngs en begravningspsalm.

De män, som blivit utsedda till att bära liket, och vilka vanligtvis voro nära anförvanter till den döde, stego nu fram och lyfte kistan upp på den vagn, varpå liket skulle forslas till kyrkogården. Fanns för tillfället ingen riktig likvagn att tillgå, betjänade man sig av en vanlig åkvagn, vilken dock var så pass liten, att kistan upptog hela vagnshäcken, varför skjutskarlen var nödsakad att under färden till kyrkan sitta gränsle över kistan. Sedan gästerna intagit sina platser på sina respektive skjutsar, ordnade sig liktåget så, att den avlidnes närmaste släktingar åkte närmast likvagnen. Bakom dessa kommo den dödes övriga anförvanter och allra sist i raden den kringboende grannarna. Även medan liket lyftes upp på likvagnen och följet satte sig i rörelse, sjöng man ett par psalmverser.

Fordom var det ganska vanligt, att man från gårdar, vilka lågo ej allt för långt från kyrkan, på bärar, som voro avsedda för åtta bärare, bar liken till kyrkogården.

Mitt för de gårdar och stugor, som liktåget under sin färd till kyrkan hade att passera, hade man ute på vägen

Risning.

2897

82

strött finhackat granris, för att därmed hedra den döde. Denna risning, som upptog vägbanans hela bredd, och som var fyra, stundom fem famnar lång, var ordnad sålunda: Längs vägens kanter och tätt intill densamma fanns en "begäaning" (bård), som bestod av tvenne, på ett fots avstånd från varandra gående, parallellt löpande ränder, vilka voro förenade medelst en hel del små, i förhållande till de grövre ränderna diagonalt ställda tvärstreck. Den vid risningens båda ändar befintliga "begäeningen", som var minst tre gånger bredare än sidobården, och vars tvärstreck stodo i rak vinkel mot de i densamma gående ytterränderna, hade understundom formen av en båge. Någon gång formades inne i det mellan de fyra bårderna varande fältet, som vanligtvis blott sparsamt överströddes med ris, ett kors, vars fot riktades mot det håll, varifrån likföljet kom.

Ungefär på det här beskrivna sättet såg en risning från år 1860 ut. Den något årtionde senare började ny-modigheten och numera ^(ganska) ofta förekommande seden att inne i risningens ena tvärbård medelst "gräe" (barr) forma begynnelsebokstäverna till den dödes namn har troligen kommit utsocknes ifrån.

Så snart "likfäan" kommit fram till kyrkan, lyftes liket av likvagnen och placerades på ett par svartmålade träpallar, vilka på förhand blivit uppställda utanför kyrkogårdens ena, mot söder vettande port, vilken ännu den dag, som idag är, benämnes Södre port. Var det en söndag flera stycken lik, som

2897

83

skulle begravas, ställdes mansliken längst till höger och kvinno-
liken till vänster.

Just som sammanringningen till högmässan
började, anlände prästen och klockaren, och med dessa kyrkans
två främsta män i spetsen och under klockarens psalmsång samt åt-
följda av alla de övriga begravningsdeltagarna satte likbärarna
med liket mellan sig i rörelse mot den öppnade grift, där stoftet
efter den döde skulle vigas åt jorden. Så snart liket blivit ned-
satt i graven, skedde jordfästningen enligt ritualen, varefter
prästen i sällskap med klockaren avlägsnade sig. Begravnings-
följets manliga deltagare grepo nu var sin spade och begynte
skyndsamt skotta igen graven. Sedan denna blivit väl igenfylld
och gravkullen ordnats, gingo alla till begravningen hörande in
i kyrkan för att övervara gudstjänsten.

Likstol kallades den gärd, som sterbhusets Likstol.
efter en avliden förmögen person var pliktigt att i kontanter er-
lägga till sockenprästen. Hade en mindre bemedlad person avlidit,
erlades för honom ingen likstol.

På återvägen från kyrkan ordnade de till
"likfäan" hörande skjutsarna sig så, att de närmaste släktingarna
till den nu jordade åkte sist i följet.

Allt eftersom gästerna återkommo till be-
gravningsgården, blevo de bjudna på brännvin, kaffe och kringlor.
Så snart alla hunnit samlas, blev det allmän bänkning omkring

2897

Begravnings-
middagen.

84

24/1
borden, en kort bön lästes, varefter middagen begynte. Maten bestod av bröd, smör, kokt fläsk och kött, isterband eller hackkorv, makaroner, vilka i början av 1860-talet börjat komma i handeln, "träjpäravälling" (fruktsoppa) och kokt fisk. En den tidens "sypesmat", som bestod av söndersoppa grovbröd, maltdricka och sirap, var ganska vanlig även på kalsborden. All "sypesmat" åt man direkt ur stora fat, som man satte fram på borden, ett fat för varje sex gäster. Detta "hopaätene", som här och där ännu långt in på 1870-talet höll i sig, ansågs främja och stärka den mellan grannar och "näaboa" (naboar) rådande samhörighetskänslan. Till varje ny maträtt, som kom fram, bjöds det på brännvin. Även en del kvinnor togo utan att blinka sina supar, varefter de med kläm och eftertryck satte de i botten tömda glasen tillbaka på bordet. Sedan den sista rätten "sypesmat" avslutats, började den långa raden av förningar: risgryns- och stärkepannekakor, gröt-ostar, kläostar, sötostar och ostkakor samt sist bakelser. Måltiden, som fortgått utan avbrott i mellan två och tre timmar, avslutades med en längre bön, varefter sjöngs en afton- eller en annan för tillfället lämplig psalm. Sedan gästerna tackat värd-folket för gott kalas och sagt godnatt till varandra, gick var och en till sitt.

Vid elvatiden följande dag samlades gästerna i begravningsgården, varefter kalaset fortsattes till sena kvällen. När omsider den föregående dagens alla maträtter ännu en

Skriv endast på denna sida!

~~2897~~

Genförning

85

gångblivit grundligt avsmakade och allmänt uppbrott äntligen skulle ske, skulle varje gäst ha "gåjfoaning" (genförning) med sig, då han gick hem. Till gåjfoaning hörde: "tvau kakfjäringa säjvat brö å tvau fiåklåva (fjärdedelar) olika soåtos vitmat". Även de, som på kyrkvägen risat för den döde, blevo trakterade med mat. Sedan begravningsgästerna tackat värdfolket "få gott gästa-bå", togo de avsked från varandra med orden: "Tack få denna sammanvaaning (samvaro)!"

2897

86

Begravningsklädsel.

Då man och hustru begåvo sig iväg till ett vakenattskalas, voro de vanligtvis iförda sina allra bästa kläder.

Mannen var iklädd en svart eller mörk klädes- eller vadmalsklänning. På fötterna hade han ett par bastanta, med "sinkor"(kläckjärn) försedda smorläderstövlar. Vidare var han iförd hög piphatt, så kallad "skriftehatt" eller en annan svart hatt. På halsen hade han en svart halsduk eller också kravatt. En och annan, som ville vara riktigt fin, bar både kravatt och halsduk.

Hustruns klänning bestod av svart, hemvävt verkenstyg eller också av ett, av någon boråsknalle köpt, tunt, svart kläde. Kjulen, som var något fällad och lagom vid samt så

lång, att den räckte ned till anklarna, sammanhölls medelst två par häktor och hyskor med den korta, omkring livet hårt ätsittande tröjan. På fötterna hade hon ett par med kvarterslånga skaft försedda smorläderkängor. På huvudet hade hon antingen svart eller vit silkeschalett eller också en vit klut av "sockåduk" (madapolam). Även det synnerligen stort tilltagna förklädet bestod av detta slags tyg. Någon eljest yttre grannlåt eller annat bjävs hade man på den tiden ej sinne för.